

Behandlingen av häktade och användandet av fängsel i domstolslokaler

Beslutet i korthet: Kriminalvården hade inte tillgång till något utrymme som klassades som säkrat i tingsrätten Hudiksvall. Det medförde att den som var häktad bar fängsel utanför rättssalen i den domstolen. Vid normal incidentrisk belades den intagne med handfängsel och midjefängsel med handtag eller rem. Enligt anmälan användes dessa fängsel även under måltider och toalettbesök.

I beslutet uttalar JO att det är viktigt att en häktad persons grundläggande behov kan tillgodoses oavsett i vilken byggnad en förhandling genomförs. Det får t.ex. inte förekomma att den häktade tvingas att avstå från att äta, dricka, ta medicin eller gå på toaletten på grund av att fängslen omöjliggör detta. Inför transporter till domstolsbyggnader där det inte tillhandahålls säkrade utrymmen anser hon därför att Kriminalvården måste överväga om det genom kompensatoriska åtgärder är möjligt att tillgodose den intagnes behov på ett humant sätt. Det bör enligt JO vidare ingå i transportplaneringen att i förväg ta ställning till om lättnad av fängsel kan ske vid toalettbesök och måltider.

Inledning

Anmälan i det här ärendet gjordes när tingsrätten i Hudiksvall hade sin verksamhet i en äldre domstolsbyggnad. Även Kriminalvårdens remissvar lämnades under den tid som domstolen låg i de tidigare lokalerna. I månads-skiftet mars–april 2023 flyttade tingsrätten, som sedan den 1 november 2022 heter Hälsinglands tingsrätt, till nya lokaler. Ärendet rör således förhållandena före flytten.

Anmälan

I en anmälan som kom in till JO den 2 november 2021 klagade advokaten AA på hur intagna i häktet Gävle behandlades när de transporterades till förhandling vid tingsrätterna i Hudiksvall och Gävle. Hon anförde i huvudsak följande.

Häktets användning av fängsel vid förhandlingar i framför allt Hudiksvalls tingsrätt är djupt kränkande för de intagna. Alla klienter bär handbojor som är fästa i ett midjebälte. Dessa fängsel används under transport i bil, till och från

förhandlingssalar, vid pauser i rättegångar, under lunchtid och vid toalettbesök. Inne i förhandlingssalen tas fängslan av rakt framför domstolens ledamöter. Detta gäller oavsett om förhandlingssalen kan nås från de låsta utrymmena eller inte. Det görs inte någon individuell bedömning utifrån vilken typ av brott som den intagne misstänks för, om denne är överviktig, äldre eller har svårt att gå.

Under lunchen och vid andra pauser får den intagne sitta i tingsrättens låsta utrymmen med handfängslan fästa vid midjebältet, vilket gör det omöjligt att t.ex. dricka kaffe eller vatten. Om klienten behöver ta medicin får hon som advokat öppna medicinpåsen, lägga in tabletten i den intagnes mun och ”mata” denne med vatten. De intagna är hänvisade till att äta lunch och gå på toaletten med handfängsel på båda händerna. Vid flera tillfällen har intagna som bett om att handfängslan ska låsas upp under toalettbesök nekats detta.

I samband med en förhandling i Hudiksvalls tingsrätt uttryckte hennes klient att han fick lov att hålla sig eftersom det inte gick att kissa när han satt fast. Hon påtalade detta för kriminalvårdspersonalen som till slut, efter telefonkontakt med en chef, låste upp fängslet på den ena handen. Klienten var gravt överviktig och rörde sig sakta, varför han inte skulle ha kunnat rymma.

Häktets förhållningssätt motverkar en jämställd process mellan parterna. Flera av hennes klienter har valt att delta i tingsrättsförhandlingar via videolänk för att undvika den förnedrande behandlingen vid personlig inställelse i domstolen.

AA bifogade en bild på en person med handfängsel fästa i ett midjebälte.

Utredning m.m.

JO uppmanade Kriminalvården att lämna upplysningar om och yttra sig över vad som hade framförts i AAs anmälan till JO. Vidare begärde JO att yttrandet skulle besvara de frågor som framgår av remissvaret nedan.

Kriminalvårdens remissvar

I sitt remissvar anförde Kriminalvården, Rättsavdelningen vid huvudkontoret, genom den dåvarande chefen för sektionen för verksjuridik, följande:

Utredning m.m.

Kriminalvården har i ärendet hämtat in uppgifter om sakförhållandena från myndighetens Region Nord som i sin tur hämtat in uppgifter från häktet Gävle.

Rättslig reglering

Av 5 kap. 9 § rättegångsbalken (1942:740), RB, framgår att rättens ordförande ska upprätthålla ordningen vid rättens sammanträden och besluta de ordningsregler som behövs.

Av 1 kap. 6 § häkteslagen (2010:611), HÄL, framgår följande. Verkställigheten får inte innebära andra begränsningar i den intagnes frihet än som följer av HÄL eller som är nödvändiga för att ordningen eller säkerheten ska kunna upprätthållas. En kontroll- eller tvångsåtgärd får endast användas om den står i rimlig proportion till syftet med åtgärden. Om en mindre ingripande åtgärd är tillräcklig ska den användas.

Av 4 kap. 10 § Häl framgår bl.a. att en intagen får beläggas med fängsel vid förflyttning inom förvaringslokalen och vid transport eller annan vistelse utanför lokalen, om det är nödvändigt av säkerhetsskäl.

Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd om transporter av frihetsberövade personer, KVFS 2020:2, FARK Transport, innehåller kompletterande bestämmelser till bl.a. Häl. Av 3 § framgår att med transport avses samtliga förflyttningar som Kriminalvården utför av en frihetsberövad person utanför den lokal som personen annars förvaras i samt bevakningsuppgifter i samband med förflyttningen.

Av 4 § FARK Transport framgår bl.a. följande. En transport ska planeras och genomföras på ett säkert och effektivt sätt. De negativa konsekvenser som en transport kan medföra för en klient ska i möjligaste mån begränsas. Planering och genomförande av en transport ska ske med respekt för klientens personliga integritet och klientens särskilda behov ska beaktas.

Enligt 5 § FARK Transport får beläggande av fängsel i samband med en transport endast användas om det står i rimlig proportion till syftet med åtgärden. Om en mindre ingripande åtgärd är tillräcklig ska den användas. Enligt till bestämmelsen hörande allmänt råd ska vid tvångsåtgärder särskilt beaktas klientens situation och hälsotillstånd samt de säkerhetsmässiga förhållandena vid transporten. Vidare bör en säkerhetsbedömning alltid göras utifrån individuella och relevanta faktorer.

Kriminalvårdens bedömning m.m.

Svar på JO:s frågor samt yttrande över innehållet i anmälan

1. *Gör häktet Gävle vid planering av transporter till förhandlingar i domstol en individuell bedömning av behovet av fängsel, fängselnivå och i vilka situationer som fängsel ska/bör/kan tas av eller lättas.*

Samtliga klienter i häkte har en aktuell säkerhetsbedömning. Säkerhetsbedömningen är individuell och grundar sig på den information som Kriminalvården har om klienten. Denna bedömning ligger sedan till grund för beslut om riskhantering vid t.ex. transporter.

På häktet Gävle görs planeringen inför transporten av en transportplanerare. Transportplaneraren har befattningen vakthavande befäl. Med utgångspunkt i bland annat säkerhetsbedömningen och i vilken miljö transporten ska utföras så beslutar transportplaneraren om fängsel. Transportplaneraren beslutar även i förväg om i vilka situationer fängsel kan lättas, även denna bedömning görs utifrån riskerna kring klienten och i vilken miljö transporten utförs.

Hudiksvalls tingsrätt är av Kriminalvården inte klassat som ett säkrat utrymme, detta innebär att klienterna av säkerhetsskäl ska bära fängsel utanför rättssalen. Inte heller de utrymmen som i anmälan beskrivs som "lästa" utrymmen är enligt Kriminalvården att klassa som säkra. Med anledning av att Hudiksvalls tingsrätt inte är att betrakta som ett säkrat utrymme har häktet Gävle upprättat ett samarbete med arresten i Hudiksvall för att kunna göra lunchuppehåll där, detta för att möjliggöra för klienterna att äta lunch utan fängsel. Möjligheten att kunna nyttja arresten i Hudiksvall för lunchuppehåll är dock beroende av om det finns plats. Den nya tingsrätten i Hudiksvall är därtill under uppbyggnad och när den är färdig vid årsskiftet 2022/23 kommer detta också innebära att Kriminalvårdens klienter inte kommer att behöva bära fängsel i samma omfattning som nu.

2. *Om det i förväg görs en bedömning av behovet av fängsel, vilken tjänsteman gör bedömningen och vilka hänsyn tas?*

Se svar på fråga 1.

3. *Vilket utrymme har transportpersonalen att under transportuppdraget bestämma om avtagande/lättnad av fängsel? Vad gäller om behov av att ta*

av fängsel uppstår under transportuppdraget? Kontaktas beslutsfattare i häktet?

Föreligger det fara för klientens liv eller risk för allvarlig skada kan transportledaren bestämma om avtagande/lättnad av fängsel. Bedömer transportledaren i andra fall att det är nödvändigt med sänkning av fängselgraden ska beslutsfattare i häkte (vakthavande befäl) kontaktas för beslut kring lättnad av fängsel samt vilka kompensatoriska åtgärder som ska vidtas på grund av lättnaden.

I det fall som nämns i anmälan meddelade advokaten transportpersonalen att den intagne inte kunnat kissa då denne var belagd med fängsel. Transportledaren kontaktade då vakthavande befäl som godkände lättnad av en hand men med kompensatoriska åtgärder i form av två bevakande personal.

4. Var går gränsen mellan Kriminalvårdens ansvar för bevakningen av en frihetsberövad person och det ansvar som rättens ordförande har för ordningen vid en domstolsförhandling?

Kriminalvården har ansvar för bevakningen av klienten under hela transporten samt under domstolsförhandlingen. Det är rättens ordförandes ansvar att upprätthålla ordningen vid rättens sammanträden och att meddela de ordningsregler som behövs. Det är därmed också rättens ordförande som beslutar om fängsel i rättssalen.

Häktet Gävle uppger att man direkt vid ankomst till rättssalen tar av klienten fängsel och normalt placerar sig också en personal framför klienten för att hanteringen av fängsel ska ske så diskret som möjligt.

Kriminalvårdens bedömning

Enligt vad som framkommit i ärendet följs de ovan refererade bestämmelserna då det gäller häktet Gävles användning av fängsel i samband med förhandlings-situationer. Det finns sammanfattningsvis inte anledning att anta att Kriminalvården har agerat på ett felaktigt sätt.

Efter genomgång av remissvaret bedömde JO att yttrandet behövde kompletteras och uppmanade Kriminalvården att i ett förnyat remissvar besvara de frågor som framgår av yttrandet nedan.

Kriminalvårdens kompletterande remissvar

I sitt kompletterande remissvar anförde Kriminalvården, Rättsavdelningen vid huvudkontoret, genom chefen för sektionen för verksjuridik, följande:

Utredning m.m.

Kriminalvården har hämtat in kompletterande uppgifter från myndighetens region Nord (regionen), Säkerhetsavdelningen samt Nationella transportenheten.

Nedan följer Kriminalvårdens svar på JO:s kompletterande frågor.

1. Vad är enligt Kriminalvårdens uppfattning ett säkrat utrymme?

I Kriminalvårdens säkerhetshandbok (2018:9) definieras ett säkrat utrymme enligt följande.

”Säkrat utrymme innebär ett slutet utrymme där klient inte har möjlighet att rymma/avvika till exempel genom att öppna en olåst dörr eller ta sig ut via vanligt fönster. Säkrat utrymme kan vara kulvert, fordon eller rum med låsta dörrar utan fönster. En kontroll och bedömning av lokalen ska alltid genomföras av den som ansvarar för bevakningen vid tillfället.”

2. Vad är det som gör att Hudiksvalls tingsrätt inte klassas som ett säkrat utrymme? Gäller det samliga utrymmen i domstolsbyggnaden?

Inget av de utrymmen i Hudiksvalls tingsrätt dit Kriminalvården är hänvisad uppfyller kraven på säkrat utrymme enligt definitionen i Kriminalvårdens säkerhetshandbok.

3. Har klassningen lett till att Kriminalvården har kontakt med tingsrätten i frågor som rör säkerhet vid transporter i större utsträckning än vad som normalt är fallet?

Ja. Både häktet Gävle och tingsrätten är väl medvetna om svårigheterna med lokalernas utformning. Häktet Gävle har vid flera tillfällen haft kontakt med tingsrättens ordningsvakt inför förhandlingar. Detta med anledning av de risker som finns då allmänhet, målsägande och tilltalad kan komma att mötas vid slussningar eller försöka kommunicera vid uppehåll. Det kan handla om fall där det finns information om att det kan komma att bli ordningsstörningar eller känsliga mål. I vissa fall har även ordningsvakt vid tingsrätt haft kontakt med polisen för att de ska ha information om förhöjd beredskap inför vissa förhandlingar.

4. Tas det vid planeringen av transport till Hudiksvalls tingsrätt alls hänsyn till den intagnes individuella förutsättningar att t.ex. avvika eller använda våld?

Vid samtliga transporter från häktet Gävle görs en individuell bedömning gällande klientens förutsättningar att t.ex. avvika eller använda våld. För klienter i häkte bedöms dock transporter alltid utgöra ett riskmoment och fängsel i någon form anges av regionen användas i princip alltid.

Vid normal incidentrisk använder sig häktet Gävle av handfängsel och midjefängsel med handtag eller rem. Detta sker dock utan att personal är sammankopplad eller håller i remmarna. Ett sådant förfarande krävs endast när säkerhetsbedömningen visar att två personal behöver hålla klienten. När individuella förutsättningar gör att normal fängselgrad inte bedöms vara nödvändig, t.ex. när en klient är rullstolsburen, kan endast handfängsel användas. Det kan även finnas individuella förutsättningar som gör att handfängsel eller midjefängsel inte kan anbringas, t.ex. kraftig övervikt eller en skadad arm. I stället kan då fotfängsel eller fotfängsel i kombination med annat fängsel användas. Bedömningen av om normal fängselgrad kan frångås görs utifrån klientens individuella förutsättningar. Det kan därmed även finnas individuella förutsättningar som gör att fängsel inte bedöms vara nödvändigt, t.ex. på grund av sjuklighet. Detta anges av regionen vara väldigt sällan förekommande.

5. Har Kriminalvården övervägt att utöver möjligheten till lunchuppehåll i arrestlokalen vidta några andra kompensatoriska åtgärder för att möjliggöra för de intagna att t.ex. kunna äta, dricka och uträtta toalettbehov på ett värdigt sätt?

Häktet Gävle bedömer att det utifrån lokalernas utformning inte finns några andra kompensatoriska åtgärder, utöver ytterligare medföljande personal, som kan kompensera för fängsel i tingsrättens lokaler. Ytterligare medföljande personal enbart i syfte att klienten ska kunna äta eller gå på toaletten utan fängsel bedöms det inte finnas resurser för. Bedöms det nödvändigt med en sänkning av fängselgraden för att klienten t.ex. ska kunna utföra ett toalettbesök så har beslutsfattare i häktet dock möjlighet att fatta beslut om lättnader.

Anmälares kommentarer

AA kommenterade remissvaren och anförde bl.a. att Hudiksvalls tingsrätt har tjänat som domstolsbyggnad sedan 1909. Hennes erfarenhet är att det tidigare gjordes individuella bedömningar som resulterade i olika utfall och att de flesta klienter då bedömdes kunna gå på toaletten utan handfängsel. Den individuella bedömning som Kriminalvården nu påstår att häktet genomför leder alltid till samma resultat; att klienterna får äta, fika och göra toalettbesök med hand- och midjefängsel. Innan hon gjorde sin anmälan till JO hade hon aldrig varit med om att häktade klienter förts till polisarresten för att äta lunch. Kriminalvården

borde till Hudiksvalls tingsrätt ha fört fram det orimliga i att hålla domstolsförhandlingar i lokaler där häktade personer behandlas på detta omänskliga sätt. Behovet av att sätta lås på dörren till de rum där de intagna äter mat och har rast borde ha påpekats och åtgärdats för länge sedan.

Rättslig reglering

Kriminalvården har i sitt yttrande redogjort för flera bestämmelser som har betydelse i ärendet. Därutöver kan nämnas att varje intagen enligt 1 kap. 4 § häkteslagen (2010:611) ska bemötas med respekt för sitt människovärde och med förståelse för de särskilda svårigheter som är förenade med frihetsberövandet.

Bedömning

Användning av fängsel i domstolsbyggnad

Som framgår av Kriminalvårdens remissvar får en intagen beläggas med fängsel, t.ex. vid transport om det är nödvändigt av säkerhetsskäl eller om han eller hon uppträder våldsamt och det är absolut nödvändigt med hänsyn till den intagnes egen eller någon annans säkerhet till liv eller hälsa (4 kap. 10 § häkteslagen).

Kriminalvården använder sig av fem olika säkerhetsnivåer där nivå 5 är den minst ingripande och nivå 1 är den mest ingripande (avsnitt 15 i myndighetens säkerhetshandbok).

JO har vid flera tillfällen understrukit att Kriminalvårdens säkerhetsbedömningar måste vara individualiserade (se t.ex. JO 2012/13 s. 203 och JO 2017/18 s. 131). Myndigheten får alltså inte tillämpa rutiner som innebär att intagna regelmässigt beläggs med fängsel i samband med transporter. Det får inte heller förekomma att bedömningen är så standardiserad att samma fängselnivå alltid gäller (se t.ex. mitt beslut den 20 november 2020, dnr 6354-2019). Kriminalvården förutsätts göra en individuell bedömning av om det är nödvändigt att under ett visst transportuppdrag använda fängsel och i så fall vilken nivå av fängsel och ytterligare anpassningar som behövs. Beslutsfattaren måste också ta ställning till om tvångsåtgärden är proportionerlig.

Enligt Kriminalvården görs det vid samtliga transporter från häktet Gävle en individuell bedömning av klientens förutsättningar för att t.ex. avvika eller använda våld. Myndigheten har vidare hävdats att hänsyn tas till bl.a. rörelsehinder, kraftig övervikt och skador. Kriminalvården har dock också klargjort att transporter av häktade alltid bedöms utgöra ett riskmoment och att fängsel i någon form därför i princip alltid används. Vid normal incidentrisk beläggs intagna i häktet Gävle med handfängsel och midjefängsel med handtag eller rem.

Utifrån Kriminalvårdens uppgifter framstår det som att den individuella bedömningen i praktiken består i att avgöra om det krävs en högre, dvs. mer

ingripande, nivå av fängsel än hand- och midjefängsel. Jag har i och för sig förståelse för att myndigheten betraktar transporter av häktade personer till förhandlingar som riskfyllda situationer. Det synsättet får dock inte leda till att häktet slentrianmässigt belägger i princip samtliga häktade med fängsel av samma nivå. Enligt min mening kan det ifrågasättas om häktets förhållningssätt ger utrymme för en tillräckligt individualiserad bedömning. Det är vidare bekymmersamt att utformningen av den byggnad där Hälsinglands tingsrätt tidigare var inrymd gjorde att intagna i normalfallet hänvisades till att äta mat, dricka och gå på toaletten med både handfängsel och midjefängsel.

För att den häktade ska ha goda förutsättningar att kunna delta i brottmålsprocessen är det viktigt att hans eller hennes grundläggande behov kan tillgodoses oavsett i vilken byggnad förhandlingen genomförs. Det får t.ex. inte förekomma att en häktad person tvingas att avstå från att äta, dricka, ta medicin eller gå på toaletten på grund av att fängslen omöjliggör detta. Inför transporter till domstolsbyggnader där det inte tillhandahålls sådana säkrade utrymmen som Kriminalvården anser sig kunna använda anser jag därför att myndigheten måste överväga om det genom kompensatoriska åtgärder är möjligt att tillgodose den intagnes behov på ett humant sätt.

Kriminalvården har i yttrandet anfört att häktets transportplanerare i förväg fattar beslut om i vilka situationer transportpersonalen kan lätta på fängslen. Denna bedömning görs, enligt remissvaret, utifrån riskerna kring klienten och i vilken miljö transporten utförs.

Jag inser att det kan vara svårt att vid transportplaneringen förutse alla situationer när det kan uppstå ett behov av att lätta på fängslen. En ordning som innebär att transportpersonalen får kontakta en beslutsfattare i häktet vid behov kan därför vara påkallad. Att den häktade kommer att behöva besöka toaletten måste dock rimligtvis vara så vanligt förekommande att det regelmässigt bör ingå i transportplaneringen att ta ställning till om lättnad av fängsel kan ske och vilka eventuella kompensatoriska åtgärder som då krävs. I vart fall om det är en förhandling som är planerad att pågå under hel dag måste man givetvis också kunna utgå från att den häktade kommer att behöva äta. Transportplaneraren bör alltså i förväg i sådana fall även ta ställning till om lättnad av fängslen kan ske under måltiden.

När det gäller den specifika händelse som AA beskrivit i sin anmälan vill jag inledningsvis nämna att det som utgångspunkt inte är JO:s uppgift att avgöra om den fängselnivå som Kriminalvården har beslutat om i ett visst givet fall är nödvändig. Jag konstaterar emellertid att det som har kommit fram om händelsen inte ger intryck av att transportplaneraren redan vid planeringen av transporten hade tagit ställning till att lättnad av fängsel kunde ske vid toalettbesök. Som framgår är jag kritisk till detta och finner alltså anledning att ifrågasätta att bedömningen i det aktuella fallet varit tillräckligt nyanserad och individualiserad.

Fängsel i rättssalen

Rättens ordförande ska upprätthålla ordningen i rättssalen. Kriminalvården har ansvar för bevakningen av en häktad person under hela transporten och ska givetvis se till att han eller hon inte rymmer. Ordföranden har dock exklusiv bestämmanderätt i frågan om fängsel vid sammanträdet (se 5 kap. 9 § RB och bl.a. JO 1994/95 s. 172). Om en häktad person förs in i rättssalen fängslad ska rättens ordförande självman pröva frågan om fängslens ska tas av (se JK:s beslut den 19 februari 2008, dnr 1217-07-21). Vid denna prövning blir det naturligtvis viktigt att ordföranden har kännedom om de eventuella risker som finns kring personen i fråga och som kan påverka bedömningen.

Jag noterar med tillfredsställelse att häktet Gävle enligt remissvaret har som rutin att ta av klientens fängsel direkt vid ankomst till rättssalen.

Av Kriminalvårdens yttrande framgår det att häktet Gävle vid flera tillfällen har haft kontakt med tingsrättens ordningsvakt inför förhandlingar. Enligt vad som förts fram tycks dessa kontakter ha rört risker vid pauser i förhandlingen och vid förflyttningar inom domstolsbyggnaden. Det är naturligtvis positivt. Enligt min mening kan en sådan kontakt företrädesvis avse frågor utanför förhandlings-salen. Om det finns skäl att uppmärksamma eventuella risker runt en häktad person som har betydelse för säkerheten i rättssalen bör Kriminalvården också i god tid före en förhandling ta kontakt med rättens ordförande. Det är alltså han eller hon som upprätthåller ordningen vid sammanträdena.

Övrigt

Jag har idag fattat ett gemensamt beslut i två andra ärenden som rör frågor om användning av fängsel i samband med en häktningsförhandling, dnr 3043-2021 och 10207-2021, som gäller Polismyndigheten respektive Uppsala tingsrätt.

Ärendet avslutas.